

DİN VE HAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ
DERGİSİ
SAYI: 14 - YIL: 2011

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSTANBUL
ŞUBESİ ADINA İMTİYAZ SAHİBİ VE
YAYIN YÖNETMENİ
(SORUMLU)
Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ ve
YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR
Dr. Emine ARSLAN
eminearslanbiga@gmail.com

YAYIN EKİBİ
Abdullah Rüştü KİŞİ
Abdülkadir ÇİTİL
Abdülkerim YATĞIN
Ayşegül AKDEMİR
Davut ÖZGÜL
Emine ARSLAN
Kerime ÇESUR
Mehmet YÜKSEL
Sümeyra ÖZKAN
Şadiye ÇİMEN
Tuba ER SERTEL
Tuğba AYDENİZ

TASHİH
Dr. A. Cüneyt KÖKSAL

FOTOĞRAF
Gezgin Kültür Dergisi Arşivi

KAPAK
Halit Ömer CAMCI

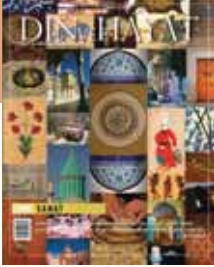
WEB
www.dinvehayatdergisi.com
Tuba ER SERTEL

BASIM YERİ ve TARİHİ
TDV Yay. Matbaası
Ostim Örnek San. Sit. 1. Cd. No:11
Yenimahalle / ANKARA
Tel: (0312) 354 91 31

ISSN: 1308-9595

DAĞITIM
Osman SARIKÖSE
TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1.Şb.
Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu
Fatih/İSTANBUL
Tel:(0212)5184604-Faks:(0212)518 8307
Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel
sorumluluğu yazarlara aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı
yapılamaz.

Zencefilm
medya

Görsel Konsept: Zencefilm / Halit Ömer Camcı
Uygulama: Bünyamin Kanaş
Tel: 0212 533 35 58

EDİTÖRDEN

Din insanı mutlak güzele davet eder. Hem bu davet hem de davete icabet en güzel şekilde yapılmalıdır. Zira Nebî aleyhisselâm "Allah güzeldir güzeli sever" buyurmuştur. İslam'a kendini teslim eden Müslüman Rabbinin kelâmını da peygamberinin hadisini de farklı usullerde yazmakla yetinmemiş, etrafını da ince ince süslemiştir. Mâbedini sadece ibadet edenlerin değil, görenin dahi vecd duyacağı şekle getirmek için yüzyıllarca çaba sarfetmiştir. Yapılan her işin güzel yapılması gerektiği hadisi, inanan kişiyi çeşme yaparken, köprü kurarken, mezar taşı dikerken, velhasıl din ve dünyasıyla ilgili her işi yaparken işini aşkla, incelikle, güzellikle yapmaya özendirmiştir.

Her medeniyetin sanat anlayışında hem değişmezler, sabiteler hem de devrinin sanat anlayışının etkileri bulunmaktadır. Bunlardan birisinin iyi işlemediği zamanlarda sarsıntılar yaşanması muhakkaktır. Bu dengeye dair işaretler verebilmek için dosyamızda sanatın kendisi ve dinle olan ilişkisi hakkında pek çok yazıya yer verdik. İslam ve sanat ilişkisini Prof. Dr. Turan Koç, âyet ve hadislerde estetik konusunu Doç. Dr. Nurettin Turgay, Yahudilik ve Hıristiyanlığın sanata bakışını Doç. Dr. İsmail Taşpınar, sanat-ideoloji etkileşimini Doç. Dr. Mazhar Bağlı inceledi. Prof. Dr. İlhan Özkeçeci İslâm sanatlarını nasıl tanımlamamız gerektiğine dair farklı bakış açıları geliştirmeye çalışırken Doç. Dr. Nusret Çam sanat ve sanatçı için nelerin gerekli olduğu konusunu tartıştı. Dr. Ayşe Taşkent bize İslâm Felsefesinde estetik kavramının serencamını anlattı. Osmanlı Devri sanatı hakkında Dr. Ahmet Ersoy'un, Dr. Mustafa Küçük'ün ve Mehmet Yüksel'in yazıları yeni perspektifler sunmaktadır. Mustafa Armağan yıllardır konuşulmakta olan İslâm medeniyetinin gerileyip gerilemediği meselesini tartışırken, Beral Madra çağdaş sanatın keyfiyeti hakkında bilgi vermekte, Prof. Dr. Örcün Barışta ise bizleri kuş evlerinin zarafet dünyasında bir gezintiye davet etmektedir. Daha geniş çaplı bir gezinti isteyenler için Abdülkerim Yatgın İstanbul'daki sanat merkezlerinden bir seçki hazırladı. Dosyamızda hat, musiki, resim, mimari, türbeler, mezar taşları, sinema ve minyatür de özgün yanlarıyla ele alındı.

Söyleşi teklifimizi kabul ettiği için Kültür bakanımız Sayın Ertuğrul Günay'a minnettarız. Prof. Dr. Zeki Kuşoğlu, Yönetmen Derviş Zaim ve çok yönlü bir sanatçı olan Reza Hemmatirad bu sayımızda söyleşi yaptığımız diğer isimlerdir. Kitaplık bölümümüzde ise İslâm sanatlarına dair temel kitaplar sizin için incelendi.

Emeği geçen herkese teşekkürler.

Esenlik içinde okumanızı dilerim.

Saygılarımla
Emine Arslan

İSLÂM HAT SANATINDA TEMAYÜZ ETMİŞ KADIN HATTATLAR

Hilal KAZAN*

Tarihi süreç içinde İslâm'ın yayıldığı coğrafyalarda hat sanatı da ilgi görmüş ve yayılmıştır. Hat sanatına sadece erkekler değil kadınlar da ilgi duymuş ve bu sanatla ilgilenmişlerdir. Ancak o devirdeki kültürün mahremiyete verdiği önem ve İslâm öğretilerinde mühim bir yer tutan tevazu anlayışı sonucu bu bahsedilen kadın hattatların tarihi süreç içerisinde kendilerini gizledikleri düşüncesi hakim olmaktadır.

□ Hat sanatının tarihi, İslâm dininin doğuşu ile birlikte başlar. İslâm hat sanatının henüz gelişmeye başladığı ilk dönemlerde mevcut yazıyı güzel yazan kâtipler, el yazması kitapları kopyalayan müstensihler hattat olarak isimlendiriliyordu. Yazı sanatsal hüviyet kazanmaya başladıktan sonra kâtip ile hattat arasındaki fark cemiyet tarafından kabul görmeye, her kâtime veya müstensihe hattat denmemeye başlandı.

Tarihi süreç içinde İslâm'ın yayıldığı coğrafyalarda hat sanatı da ilgi görmüş ve yayılmıştır. Hat sanatına sadece erkekler değil kadınlar da ilgi duymuş ve bu sanatla ilgilenmişlerdir. Ancak o devirdeki kültürün mahremiyete verdiği önem ve İslâm öğretilerinde mühim bir yer tutan tevazu anlayışı sonucu bu bahsedilen kadın hattatların tarihi süreç içerisinde kendilerini gizledikleri düşüncesi hakim olmaktadır. Çünkü hocalarımızdan bize, onlara da hocalarından aktarılan çeşitli hattat anekdotlarından birisine göre eski devirlerde hattat kadınlar istisna ettikleri Mushaf ve kitaplara bir nevi toplumsal çekince dolayısıyla ya hiç imza atmazlar, veya kendi isimleri yerine erkek ismiyle ketebe kaydı koyarlardı. Aslında Allah kelâmı olduğundan Mushaf-ı Şeriflere erkekler dahi ketebe kaydı koymaktan ictinab ederlerdi. Nitekim bugün yazma kütüphanelerinde nice ketebe kaydı bulunmayan Kur'anlar mevcuttur. Belki de bu bahsedilen nedenlerden dolayı hattatların biyografilerinin yer aldığı sayılı birkaç kitapta kadın hattatların sayısı birkaç düzineyi geçememektedir. Halbuki tarih kaynaklarında sadece Endülüs Emevi Devleti'nde kadın hattatların sayısı binlerle telaffuz edilmektedir. Fakat günümüze bunlardan sadece üç dört tanesi hakkında bilgi ulaşabilmizdir.

İslâm kültür tarihinde Hz. Ömer'in akrabası olan Şifâ bt. Abdullah hem ilk okuma-yazma bilen, hem de ilk kadın yazı hocası olması hasebiyle kayıtlarda ilk kadın hattat olarak yer almaktadır.

Konya Mevlana Müzesi'nde 2 numaralı envanter kayıtlı Fatma Sultan'ın Mushaf'ının serlevhası.

tat olarak yer almaktadır. Onu hicri III. asırda yetmişmiş olan Gülsüm el-Attâbî (v. 220/835) ile Abbasiler devrinin ileri gelen şairlerinden olan Fadl (v.260/873-74), erken İslâm devirlerinde kadın hattatların varlığını gösteren diğer önemli kadın hattatlar arasındadır. Miladî X. asırda Kayravan'da Ebu Eyyub Ahmed b. Muhammed'in cariyesi olan bir diğer Fadl ise Muharrem 295/ Ekim-Kasım 907 tarihinde kendi hattı ile yazdığı Kur'an'ı günümüze ulaşan ilk kadın hattat olma özelliğini taşımaktadır.

XII. yüzyılda Kahire veya İskenderiye'de Bint-i Hüdâverdi (d.576/1180-81) diye anılan ve her iki eli de olmadığından "Elsiz" mânâsına Bî-Dest lakabı verilen bedensel engelli bir kadın hattat da yetmişmiştir. Bu hanımın kalemini ayağı ile açtığı, hüsn-i hat yazılarını gene iki ayağını kullanarak yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir. Aynı yüzyılda Arap dünyasında yetişen önemli bir başka kadın hattat ise Zeyneb Şehde bt. Ahmed b. el-Ferec b. Ömer el-Ebrî'dir (v. 547/1178). Bu hanım İslâm hat sanatına yön veren önemli hattatlardan ve son Abbâsî halifesi Müsta'sım-Billâh'ın (ö.656/1258) saray hattatı olan Yakut Musta'sım'ın de hocasıdır. XIII. asır sonlarında Kirman'da yaşayan İlhanlı Sultanı Geyhatu'nun hanımı olan Padişah Hatun (d.654 - v.695/ d.1256 - v.1296), İslâm kültür tarihinde hem sultan hem de hattat olan tek hanımdır. 654/1256-57 tarihinde doğan Padişah Hatun, Kirman tahatında dört yıl saltanat sürmüştür. Mir'atü'l-Edvâr ve Nuhbe adlı eserlerde anlatıldığına göre, son derece güzel Yakut tarzı hüsn-i hattı ile benzersiz Kur'an-ı Kerim'ler yazmıştır. Memlûk tarzı yazdığı Kur'an-ı Kerim günümüze kadar ulaşan bir diğer kadın hattat ise XIV. asırda Kudüs'te yaşayan Zeyneb bt. Ahmed el-Makdisiyye'dir. XVII. asırda İran'da yetişen Gevher Şad (v. 1038/1629), İran tarihinde temayüz etmiş en tanınmış kadın

İslâm kültür tarihinde Hz. Ömer'in akrabası olan Şifâ bt. Abdullah hem ilk okuma-yazma bilen, hem de ilk kadın yazı hocası olması hasebiyle kayıtlarda ilk kadın hattat olarak yer almaktadır.

XIX. asır tanınmış kadın hattatlarından Fatma Mevhibe Hanım'ın TSMK 888 envanter kayıtlı Hilye-i Şerifi

hattattır. Safeviler devrinde büyük Şah Abbas'ın saltanatı yıllarında şöhret bulan ve bu şöhreti bütün İslâm dünyasına yayılan nesta'lik yazısını zirveye taşıyan İran'ın büyük hattatı Mir İmad Seyfi Hasenî Kazvinî'nin kızıdır. Gevher Şad, Nesta'lik yazıyı babasından öğrenip yazmıştır. Eşi Mir Muhammed Ali ile çocuklarının da hepsi hattattır.

Osmanlı Devleti'nde yetişmiş kadın hattatların en erken tarihli sine XVI. asırda merkezden uzakta Gelibolu'da rastlanmaktadır. Bu hanım, demircinin kızı olan Ümmü Hatun'dur. İstinsah ettiği Muhammediye adlı eseri Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Aynı asırda bir hattat kızı olan Fatma Sultan'ın (d.938/1531) 13 yaşındayken 14 Rebiulevvel 951/5 Haziran 1544 tarihinde istinsah ettiği Kur'an-ı Kerim de Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunmaktadır. Olduk-

XII. yüzyılda Kahire veya İskenderiye'de Bint-i Hüdvâverdi (d.576/1180-81) diye anılan ve her iki eli de olmadığından "Elsiz" mânâsına Bi-Dest lakabı verilen bedensel engelli bir kadın hattat da yetişmiştir. Bu hanımın kalemini ayağı ile açtığı, hüs-n-i hat yazılarını gene iki ayağını kullanarak yazdığı kaynaklarda belirtilmektedir.

ça sanatlı ve Yakut tarzı denilen bu Mushaf her sayfada beş satır sülüs, aralarda üçer satır nesih olarak yazılmıştır. Serlevhası devrinin özelliklerini taşıyan klasik lacivert ve altın ile tezyin edilmiştir.

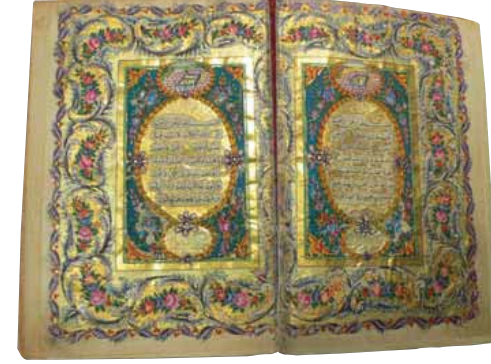
XVIII. asra gelindiğinde Tâcüt-Tevârih'in yazarı Hoca Sadeddin b. Hasancan neslinden olan hattat ve iyi bir şair olan Fatıma Anî Hanım (v.1122/1710) yetmişmiştir. Dinî sahada da söz sahibi olduğundan kendisine Hâce-i Zenân da denilmektedir. Aynı asırda yetişmesine rağmen sadece mezartaşı bulunan Fatıma Tüti (1106-1123/1694-95-1711) bir başka Osmanlı kadın hattattır. Bu hanım, onyediyi yaşında vefat ettiğinde üçüncü Mushafını yazmakta olduğu belirtilmiştir.

XIX. asırda dünyadaki diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı'da da kadının daha sosyalleştiği ve toplum tarafından daha bir bilinir olduğu görülmektedir. Eğitimle beraber kültür, edebiyat ve sanat hayatında kadının daha fazla yer aldığı, bu alanlarda eser veren kadınların sayılarındaki artışlardan anlaşılmaktadır. Sadece kadın hattatların sayısının yirminin üzerine çıkmış olması bunun en belirgin işaretlerindedir.

Bu asırda yetişen en tanınmış kadın hattatların başında Sultan Abdülmecid'in hocası olan devrin ekol sahibi hattatı Mahmud Celaleddin'in hanımı Esmâ İbret (d.1194/1780) gelmektedir. Günümüze bazı sülüs-nesih kırt'a, hilye, Delâil-i Hayrât'ı ulaştırır. Ayrıca son dönemlerde yurtdışında bir koleksiyonerde nadide bir Kur'an'ı da tespit edilip görülmüştür. Esmâ İbret'in muasır olup ta'lik yazıda temayüz ederek güzel eserler bırakmış bir başka hattat hanım ise Sadrazam Ali Paşa'nın kızı ve Ayasofya'daki devasâ yazılarıyla tanınmış hattat musikîşinas Kazasker Mustafa İzzet'in talebesi olan Zahide Selam Hanım'dır (1274-1313/1857-1891). Aynı devirde yetişen Şerife Zehra Hanım (v.1263/1847) ve Şerife Ayşe Sıdika Hanım adlı iki kız kardeş diğer talik hattatlarıdır. Bu hanımlar, Hırka-i Şerif şeyhi ve hattat olan Osman Üveys'in torunları olup dedelerinden telemmüz etmişlerdir. Sultan II. Mahmut'un Tophane'de yaptırdığı Nusretiye Camii'nin bina emini katipliğinden müşir payesi ile paşalık ünvanı alan, maliye ve evkaf nazırlıklarında bulunan, 1870 yılında vefat eden Seyyid Mehmed Hasip Paşa'nın kızı olan Şerife Fatma Mevhibe Hanım (v.

1273/1856-57) sülüs-nesih yazıda eserler vermiş devrin tanınmış kadın hattatlarından bir başkasıdır.

XX. asırda Osmanlı'da yetişip eserleri günümüze ulaşan kadın hattat sayısı çok fazla değildir. Asrın başında açılan Medrese-i Hattâtin'de talebelik yapan Meliha Sadullah ve Düriye Faik Hanım'ın varlığını biliyoruz. Gene aynı devrede kız mekteplerinde hüsnihat mu-

Osmanlı kadın hattatlarının en tanınmış olan Esmâ İbret'in yurtdışında bulunan tek Kur'an-ı Kerim'inin serlevhası

allimeliği yapan kadın hattat öğretmenlerin de varlığı bilinmektedir. Bu devirde yetişen en önemli kadın hattat ise Kastamonu'nun tanınmış âlim ve şairlerinden olan Baharzâde Hammâmi Mehmed Raşid Efendi'nin kızı olan Nesibe Feride Hanım'dır (1253-1321/1837-1903). Yedi yaşında Kur'an'ı hıfz ederek, babasından Arapça ve Farsça öğrenip, Hasan Devki Efendi'den nesih-sülüs yazı meşk etti. İcazetini aldıktan sonra sekiz adet Mushaf-ı Şerif ve Muhammediye yazdı. Henüz Mushaf-ı Şeriflerine tesadüf edilememiştir. Cumhuriyet devrinde ise Mustafa Halim Özyazıcı'nın talebesi olan Müşerref Çelebi (1915-2007) ilk kadın hattat olma özelliğini taşımaktadır. İcazeti olmamasına rağmen talebelerinden üçünün icazet alması onun bu alandaki kuvvet ve dirayetini göstermektedir.

Diğer taraftan Osmanlı dışında kadın hattatların yetiştiği coğrafyaya umumi olarak göz atıldığında Endülüsten Hindistan'a kadar İran, Bağdat, Semerkand, Mısır, Rakka, Horasan, Kirman, Şam, Tunus, Lübnan, Esterâbâd, Kudüs, Delhi, Haydarâbâd, Kandahar, Agra, Şiraz gibi geniş bir bölgeyi içine aldığı görülmektedir. Bu hanımlar, yaşadıkları bölgede ve devirde hakim olan dev-letlerin kültür ve medeniyetine hizmet etmişlerdir. İran'da XIX. asırda hüküm sürmüş olan Kaçar Hanlığı zamanından çok sayıda kadın hattatın ismi günümüze ulaşmıştır. Halbuki XVI. ve XVII. asırda hüküm süren Safeviler'in sanat hamiliği

çok daha ileri boyutta olmasına rağmen bu devirden sadece üç kadın hattatın varlığından haberdarız.

Mevcut bilgiler ışığında kadın hattatların yetiştiği çevrelerin birkaç kategoride olduğu gözlenmektedir. Bunların başında iyi eğitimin verildiği saraylar gelmektedir. Safevi ve Kaçar hükümdarlarından bazılarının kızlarının devirlerinde iyi birer hattat olduğu anlaşılmaktadır. Söz

limi Şah İsmail'in kızı Sultanem Banu ile Şahnevez Han'ın kızı Zübun Nisa Begüm iyi birer hattattır. Kaçar hükümdarı Fethali Şah'ın Ümmü Seleme ve Şah-ı Begüm adlı iki kızı ile Mah-ı Ruhsar adlı torununun hattat olması ve günümüze bu hanımların eserlerinin fazlasıyla ulaşması dikkat çekicidir. Bunun yanı sıra Selma Hanım, Fatma Mevhibe Hanım gibi sadrazam, paşa, defterdar gibi ileri gelen devlet adamlarının kızlarının özel derslerle yetiştiği görülmektedir. Aliye Molla gibi ilmiye sınıfına mensup kişilerin kızlarının da aile içinde hat eğitimi aldıklarını görüyoruz. Mir İmad, Maksud Ali Rûmî ve Hırka-i Şerif şeyhi Osman Üveys gibi bazı hattatların kızlarının ve torunlarının da hattat oldukları tabii karşılmalıdır. XVI. asırda Ümmi Hatun gibi merkezden uzak, taşrada sıradan bir demirci kızının da hat sanatıyla iştigal edip bir eseri istinsah ettiği bilinmektedir.

Kadın hattatlar kendilerine eser verecek alan olarak evlerinde Kur'an yazmayı, Delâil-i Hayrât gibi dua kitapları veya ilmi kitapları istinsah etmeyi, hilye veya çeşitli âyet, hadis ve kelâm-ı kibarları levha veya kıtalar şeklinde yazmayı seçmişlerdir. Tarihteki kadın hattatların varlığını hattatların biyografi kitaplarının dışında kütüphanelerdeki elyazması kitap ve dua mecmualarından, mezartaşlarından, müzayede kataloglarında yer alan hanım hattat eserlerinden ve arşiv kaynaklarında yapılan araştırmalardan öğreniyoruz. ■

Kadın hattatlar kendilerine eser verecek alan olarak evlerinde Kur'an yazmayı, Delâil-i Hayrât gibi dua kitapları veya ilmi kitapları istinsah etmeyi, hilye veya çeşitli âyet, hadis ve kelâm-ı kibarları levha veya kıtalar şeklinde yazmayı seçmişlerdir.